

УДК 340.11:27

Д. Вовк, кандидат юридичних наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення

Формування правових систем європейських держав становить складний багаторівневий процес. Унікальна правова культура, яка зародилась на теренах Європи, сьогодні є важливою складовою відповідної цивілізації. Специфіка права європейських держав у історичному і генетичному аспектах зумовлена багатьма чинниками (римське право, грецька філософія, особливості становлення державності на Європейському континенті тощо). Проте не викликає сумнівів, що одним із визначальних моментів і одночасно рушійних сил розвитку права країн Європи є вплив, який чинила і чинить на останнє християнська релігія. Не маючи можливості детально заглибитись у це питання, зазначимо, що цей вплив має декілька вимірів або рівнів:

а) етичне підґрунтя сучасних права і держави у багатьох моментах має явну або іманентну орієнтованість на християнські цінності та ідеї. Наприклад, гуманізм як ідея і принцип західного права, його соціальна зверненість визріли або безпосередньо всередині християнської ідеології, або на підставі ідей, які є секуляризованим продовженням християнства¹;

¹ Це, зокрема, стосується й ідеї прав людини. Історично вона складається як опозиційна християнському світогляду, що, як і будь-який релігійний світогляд, заснований на уявленні про обов'язки індивіда перед Богом, родиною, суспільством та їх первинність щодо прав. Наприклад, саме крізь ствердження основних обов'язків викладається життя християнина у Нагірній проповіді Христа. Однак генетично концепція права людини базується на християнському вченні про викуплення, богоподібність людини, свободу її волі, рівність усіх у Христі тощо. У секуляризованому варіанті ці ідеї були покладені в основу обґрунтування самоцінності індивіда, наявності в людини певних прав в силу її людського статусу, а також рівності цих прав, незалежно від походження. Нагадаємо також, що у класичній латині відсутнє слово, яке б означало особу, тобто людину, розглянуту окремо від суспільства (термін «persona» у римських юристів мав інше значення). Так само у латині часів Стародавнього Риму не було слова, яке можна було б перекласти як право у суб'єктивному сенсі (право людини на щось). Отже, і термінологічно права людини виростають скоріше з християнського Середньовіччя, ніж з Античності.

б) християнство (особливо, канонічне право) позначилось і на багатьох суто юридичних явищах (нормотворчій техніці, методиках систематизації позитивного права, методології його вивчення та ін.). Французький юрист Р. Кабріяк вказує, що кодифікації, проведені у канонічному праві (Декрет Граціана, Звід канонічного права тощо) стали «провісниками пробудження кодифікацій Нового часу»¹. Не менш значущим був вплив каноністів на юридичну освіту. У середньовічних університетах студенти-правники вивчали лише канонічне і римське право, що поступово призводило до витіснення місцевих звичаїв із правозастосовної практики і формування схожих правових систем у європейських державах. А схоластичний метод вивчення права змістив освітні акценти: римський суто практичний підхід (вивчення норм, що регулюють певні життєві випадки) був замінений на спроби теоретичного пізнання права як системи, що має базуватися на певних принципах;

в) християнство сприяло рецепції римського приватного права. Як зазначає Т. Вудс, католицька церква відродила для сучасного права римське право. Каноністи XI–XII ст. надихались заново відкритим кодексом Юстиніана (існує думка про те, що приводом для звернення до «Дигестів» був спір між папою та імператором про порядок призначень духовних осіб у Церкві (інвеституру)²). Але вони покращили його, доповнили власними розробками і новаціями та впровадили у європейських суспільствах, які абсолютно забули про ці юридичні тонкощі за довгі роки варварства³. Так само канонічне право було джерелом

¹ Кабріяк Р. Кодификации / Р. Кабріяк ; пер. с фр. Л. В. Головки. – М. : Статут, 2007. – С. 45.

² Див.: Рулан Н. Историческое введение в право : учеб. пособие для вузов / Н. Рулан ; гл. науч. ред. А. И. Ковлер, коммент. В. Г. Буткевич ; пер. с фр. А. В. Воронов. – М. : NOTA BENE, 2005. – С. 225. Цікаво, що спочатку ставлення християнських богословів до кодексу Юстиніана та римського права в цілому, очевидно, було скептичним і варіювалось залежно від політичних потреб. Російсько-англійський юрист П. Г. Виноградов наводив такий приклад. Під час дискусії щодо запровадження в юридичну практику XI ст. прийнятого у римському праві обчислення ступеня споріднення равеннські юристи, які у боротьбі за інвеституру виступали на боці імператора, висловились на користь такого обчислення. У відповідь один із найвпливовіших діячів Григоріанської реформи кардинал Петро Даміані зневажливо відгукувався про «сходку равеннських мудреців», про «їх книги» (*Corpus juris*) та про «їх Юстиніана» (див.: Виноградов П. Г. Очерки по теории права. Римское право в средневековой Европе / П. Г. Виноградов ; под ред. У. Э. Батлера и В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2010. – С. 209–210).

³ Вудс Т. Как Католическая церковь создала западную цивилизацию / Т. Вудс ; пер. с англ. В. Кошкина. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2010. – С. 219.

рецепції римського права у його візантійській версії у державах Східної Європи, зокрема і в Україні¹;

г) потрібно також враховувати, що розвиток права сутнісно зумовлений розвитком тих явищ, які право врегульовує. Тому вплив християнства на західне право має також і опосередкований рівень — через вплив на згадані явища. Наприклад, виправдання лихварства схоластиками пізнього Середньовіччя (зокрема, Каетаном), попри його заборону у Біблії (Втор., 23:20; 1 Кор., 6:10), позначилось на бурхливому розвитку банківської справи і фондового ринку, а значить — і правового регулювання відповідних відносин у країнах Європи²;

д) християнська релігія виступає одним із чинників формування спільного європейського (а ширше — західного) правового простору. Американський соціолог Я. Пелікан пише, що «Єрусалим (йдеться про християнську традицію. — Д. В.) насправді є матір'ю усіх нас, чи, точніше, бабусею, другою бабусею (адже усі ми маємо двох бабусь) є Афіни»³. Християнство і античність, значною мірою «пропущена» через християнство (пригадаємо хоча б аквінатівські коментарі до «Політики» Арістотеля)⁴, виступили світоглядним підґрунтям формування правових систем європейських держав і зберегли у цих системах внутрішню спільність навіть у часи становлення національних держав;

е) окремо слід згадати, що під впливом християнських догматів, а ще більше — діяльності християнських церков і громад сформувалися

¹ Харитонов Є. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : монографія / Є. О. Харитонов. – О. : Фенікс, 2008. – С. 336, 357 і далі.

² Значення виправдання у християнстві кредитування під відсотки можна побачити, звернувшись до аналогічної проблеми в мусульманському праві. Останнє, спираючись на заборону лихварства у Корані (2:275, 3:130), обрало принципово інший варіант. Сьогодні для суб'єктів банківської та фондової діяльності в ісламських державах є неприйнятною теза М. Вебера про те, що «гроші за своєю природою плодючі і здатні породжувати нові гроші» (див.: Вебер М. Избранное: протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер : пер. с нем. ; отв. ред. и сост. Ю. Н. Давыдов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : РОССПЭН, 2006. – С. 26). Тому мусульманські банки є інвестиційними (поряд з цим, щоправда, у багатьох країнах діють і західні банківські установи), а мусульманські цінні папери (наприклад, сукук) дають право не на певний відсоток, а на частину прибутку від експлуатації активів, якими забезпечені ці папери.

³ Пелікан Я. Виправдання Традиції / Я. Пелікан ; пер. з англ. Д. Морозова та ін. – К. : Дух і Літера, 2010. – С. 80.

⁴ Значення зв'язку християнства і античності для збереження ідей останнього можна побачити, пригадавши, що під значним впливом грецьких мислителів перебувала і арабська філософія перших століть ісламу, однак, як пише Ф. Бродель, вже у XII ст. цей вплив був нівельований традиційною релігією – мусульманська думка обрала інший шлях розвитку (див.: Бродель Ф. Грамматика цивілізацій / Ф. Бродель ; пер. с фр. Б. А. Ситников. – М. : Весь Мир, 2008. – С. 106).

європейські моделі взаємодії держави і церкви. Чітке розмежування священного і профанного, Граду Божого і Граду Земного, викладене у Новому Заповіті, рішеннях Вселенських соборів¹, працях видатних богословів, урешті-решт призвело до ідеї відокремлення держави від церкви на телеологічному, аксіологічному, інституційному рівнях їх буття. При цьому неприділення значної уваги державно-правовим інститутам у Новому Заповіті (на відміну від Старого Заповіту) зумовило потребу в пошуку для держави і права у християнських країнах також і власних, позарелігійних джерел легітимації, а згодом потягло за собою поступову секуляризацію цих інститутів. Крім того, внутрішня неоднорідність християнства, що виливалась у численні конфлікти між різними конфесіями і віровченнями, у тому числі й із залученням держави до вирішення цих суперечок (наприклад, протистояння православ'я і аріанства у Візантії у IV–VI ст., католицтва і протестантизму за часів Реформації, різних протестантських течій під час англійської буржуазної революції) мала наслідком у Новий час (хоча зародки цього спостерігаються навіть у ранньому Середньовіччі) поширення ідеї свободи віросповідання, релігійності як вільного вибору людини². Усе це сприяло утворенню сучасних форм державно-церковних стосунків у західних країнах, які, за будь-яких умов, бачаться як відносини автономних суб'єктів із визнанням свободи віросповідання і невтручання держави у внутрішньоцерковні справи, а ширше — стало, по суті, прообразом моделі взаємодії держави і громадянського суспільства взагалі.

Наведений досить фрагментарний перелік напрямів впливу християнської релігії на правові системи держав європейської цивілізації, втім дає можливість побачити деякі закономірності цього впливу, що слід враховувати при його дослідженні.

¹ Ще глибше цей момент виявляється у християнському розумінні подвійності природи і волі Ісуса Христа. Шостий Вселенський собор (680–681 рр.) ствердив, що Христос має людську і божественну природу і відповідно також людську і божественну волю, при цьому людська воля не суперечить і підкорюється божественній. Попри останню тезу, виокремлення людської волі свідчить про її самостійну цінність, а значить і самостійну цінність цього світу, що також відкриває шлях до формування світської, нерелігійної сфери буття людини, у тому числі і як суб'єкта державних і правових процесів.

² Зокрема, російський дореволюційний історик О. Савін вказував, що релігійний (християнський) рух під час англійської буржуазної революції сильно вплинув на політичну (і правову. – Д. В.) теорію і практику. Сепаратисти, меноніти, соціани (протестантські релігійні течії. – Д. В.) висували вимогу релігійної терпимості. Вони вважали, що різновір'я не шкодить державі і що еретиків можна наvertати лише словом Божим, а не насиллям, адже Царство Христа не від цього світу (див.: Савин А. Н. Лекції по истории Английской революции / А. Н. Савин. – М. : «Крафт+», 2000. – С. 100–101).

По-перше, цей вплив є неоднорідним і часто внутрішньо неузгодженим. Він відчувається з боку різних складових християнства — статичних (Біблії, канонічного права, правової доктрини, розробленої у праці християнських мислителів, актах християнських церков тощо) і динамічних (діяльності християнських церков, громад, окремих релігійно вмотивованих суб'єктів¹), які по-різному (часто суперечливо) позначаються на розвитку правової дійсності². Можна згадати, що хоча, як зазначалося вище, виправдання позик під відсотки з боку католицької церкви має місце лише у пізньому Середньовіччі, діяльність цієї церкви як активного економічного агента сприяла прихованому відходу від відповідного положення Нового Заповіту задовго до цього (наприклад, через здійснення лихварської діяльності нехристиянами). Розуміння проблеми неоднорідності християнського впливу досить важливе і при загальній оцінці значення християнства у формуванні західного права, яке не може сприйматися як однозначно позитивний чи негативний чинник, і при аналізі сучасного впливу християнства на право, що, думається, відчувається передусім із боку динамічних складових християнської релігії.

По-друге, такому впливу притаманна й неузгодженість зовнішнього порядку, пов'язана з конфесійним поділом, що існує усередині християнської релігії. Тут важливо розуміти, що образ права, створений різними гілками християнства (протестанством, католицизмом,

¹ Я. Пелікан називає Життя святих одним із джерел християнської традиції (див.: Пелікан Я. Виправдання Традиції. – С. 26), що дозволяють зрозуміти сутність цієї релігії. Цей висновок можна застосувати і при розгляді впливу християнства на право, пригадавши, наприклад, Ж. Кальвіна, який не лише на рівні свого вчення, а й як старійшина м. Женева впливав на правові процеси свого часу.

² Розуміння християнських канонів і практик, християнської етики і канонічного права ніколи не було однорідним, і не могло таким бути. Російський культуролог А. Гуревич з цього приводу пише, що, зустрічаючись із традиційними, часто глибоко архаїчними (і язичницькими за походженням. – Д. В.) віруваннями народу, вчення церкви здійснювало на них свій вплив і одночасно видозмінювалося, вбираючи у себе – на рівні проповіді, «прикладу» (літературний жанр у Середньовіччі – коротка оповідь з морально-релігійним акцентом), агіографії – елементи «неофіційного» світобачення. У результаті цього суперечливого синтезу вироблялося «народне» християнство, що спиралося на живе слово, ритуал і жест, і цей «приходський католицизм» суттєво відрізнявся від концепцій теологів і схоластів – «релігії книги» (див.: Гуревич А. Я. Избранные труды. Культура средневековой Европы / А. Я. Гуревич. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С. 416). Так само і державно-правова доктрина, і практика християнських церков у Середні віки могла бути проявом цього «народного християнства», в якому відчувались «домішки» римського права, грецької політичної філософії, варварських правд, місцевих звичаїв різних регіонів Європи тощо.

православ'ям), має як спільні, так і специфічні для кожної конфесії риси. Наявність останніх пояснюється як внутрішньорелігійними особливостями зазначених конфесій (наприклад, ставленням до цінності світського права та його складових, рівнем розвитку правової доктрини, канонічного права та ін.), так і історичними умовами становлення тієї чи іншої християнської церкви. Конфесійну специфіку, однак, не слід гіперболізувати, адже вплив християнства на право у своїй основі має єдиний для всіх церков текст — Біблію, від якої відштовхується вся християнська правова доктрина, спільні канони (зокрема, ті, що містяться у постановах Вселенських соборів), аналогічну логіку розвитку (від синкретизму державно-правових явищ і християнської релігії до секуляризації держави і права) тощо. З огляду на це відмінності між католицькою, протестантською чи православною моделлю права (особливо, якщо ми оцінюємо не лише доктрину певної церкви, а і її діяльність, форми відносин релігійних громад із державою, правосвідомість, правову поведінку віруючих тощо) спостерігаються при порівнянні їх між собою; у випадку ж порівняння їх із моделями права інших релігій (мусульманською, іудейською тощо), спільних рис між гілками християнства буде більше ніж відмінних.

По-третє, цей вплив існує на різних рівнях буття права. Християнський чинник впливає і на розвиток права як нормативного регулятора (наприклад, канонічне право виступає аспектом або складовою системи права будь-якої середньовічної держави), форми суспільної й індивідуальної свідомості та форми духовного виробництва (християнський світогляд закріплює необхідність лояльного ставлення до державно-правових інститутів, визначає моделі поведінки суб'єктів права, які, повторюючись, формують основи правового регулювання або корегують нормативні положення, що вже склалися).

По-четверте, цей вплив відображає зовнішні зв'язки права, як активної відкритої системи, з іншими соціальними явищами. Він дає можливість подивитися на правову систему не з точки зору внутрішньоюридичних закономірностей її розвитку, а в її цивілізаційному вимірі, показує право як елемент культури європейської цивілізації. Причому, як вже зазначалося, йдеться не просто про зв'язки права і християнства як релігійної основи Західного світу. За своєю природою будь-яка релігія — не просто набір догматів і віросповідних практик; розвинені форми релігійності — це завжди відносно повна картина світу, в якій кожне явище утворюється й існує під кутом зору його

зв'язків із божественним. Відповідно вплив християнства на право виявляється і через безпосередній вплив на різні елементи правової системи, і через вплив на предмет правового регулювання (економіку, політику, гуманітарну сферу та ін.), що задає імпульс для розвитку законодавства у певному напрямі.

По-п'яте, вплив християнства на становлення і функціонування правових систем держав європейської цивілізації має динамічний характер, він змінюється протягом часу, починаючи із зародження християнської релігії та її утвердження як спочатку дозволеного, а потім панівного віросповідання у Римській імперії і до сьогодення моменту. Причому еволюція цього впливу не має загальної хронології, періоди розвитку впливу християнства на права можуть бути виокремлені предметно (зародження християнського впливу, його домінування у правовій системі, секуляризація права і держави, постсекулярний стан), але не хронологічно, оскільки у різних європейських країнах ці періоди припадають на різні історичні часи.

По-шосте, цей вплив завжди містить елемент минулого, спирається на минуле, відображає зв'язки між правом і християнством по лінії «сучасне — минуле» або «сучасне — минуле — сучасне», що пояснюється консервативністю будь-якої релігії як нормативної системи, її жорсткою зв'язаністю зі своїм минулим. Звичайно, наступність властива також і праву та моралі, проте для цих регуляторів вона є відносною і зберігається здебільшого у межах однієї історичної епохи (тому, наприклад, феодальне право так мало нагадує право Нового часу), наступність релігії в її засадничих канонах (які мають божественне походження) є абсолютною у тому сенсі, що відмова від останніх означатиме фактично відмову від Бога і зникнення релігії як такої¹. Відповідно вплив християнства на право завжди у своєму і обґрунтуванні, і поясненні має елемент минулого. Наприклад, боротьба християнства

¹ Відомий російський візантист Ф. Успенський, розглядаючи боротьбу з монофізитським вченням, що мала місце на Єфеському соборі, описував, як кожна зі сторін спору, обстоюючи свою позицію, аргументувала її як таку, що відповідає положенням Біблії і працям отців Церкви (див.: Успенский Ф. И. История Византийской империи. Становление / Ф. И. Успенский. – М. : Астрель, АСТ, 2011. – С. 205–208), тобто у пошуку доводів на власну користь апелювала до минулого. Це спостерігається і при вирішенні на Єфеському соборі суперечок у сфері канонічного права. Так, відкидаючи претензії єпископа Антіохії призначати чи давати згоду на призначення єпископів Кіпру, собор підкреслює неправомірність запровадження такого правила через його невідповідність «постановам Церковним і правилам святих апостолів», а також через відсутність відповідного «стародавнього звичаю».

з проявами язичництва у Середньовіччі виявлялася, зокрема, і у прагненні витіснити місцеві звичаї правового характеру та замінити їх нормами канонічного права, у зв'язку з чим під впливом католицької церкви в університетах Європи того часу майбутні юристи вивчають лише канонічне і римське право, право певних місцевостей (говорити про національні держави ще зарано) не входить до предмета навчання. Це відображає вплив християнства на право Європи по лінії «сучасне (юридична освіта того часу) — минуле (канони християнської релігії, що встановлюють єдину правильну віру) — сучасне (позиція католицької церкви у певний момент щодо непотрібності вивчення місцевих звичаїв, які є проявами язичницьких вірувань)». Заборона чи обмеження абортів, неможливість одностатевих шлюбів, що має місце у деяких країнах Європи, аргументується у тому числі й релігійними доводами через посилення на Біблію, тобто вплив християнства на право відбувається по лінії «сучасне (право) — минуле (християнський догмат)».

По-сьоме, цей вплив потрібно розглядати у контексті загального розвитку правових систем держав європейської цивілізації. Дослідження лише внутрішньої сторони цього впливу, виокремлення християнського впливу у «чистому вигляді», наприклад, шляхом аналізу правових аспектів Біблії, правових поглядів християнських богословів і філософів, положень канонічного права має обмежену корисність, особливо при аналізі впливу християнства на європейське право Нового і Новітнього часу, якому вже властивий секуляризований характер. Тут слід відмежовувати ситуації християнського впливу на формування певних правових ідей чи інститутів і ситуації, коли сама християнська релігія зазнає впливу з боку секуляризованої правової доктрини. Наприклад, сприйняття християнськими церквами у ХХ ст. ідеї демократії і прав людини (зокрема, і права обирати релігію), аргументоване посиленнями на біблійні положення, праці отців церкви тощо складається не лише під впливом внутрішньохристиянських процесів, а й через те, що зазначені ідеї є реальністю сучасних правових систем Заходу, а їх рецепція була необхідним кроком для залишення християнського бачення права у правовому дискурсі.

Необхідно також відмітити, що дослідження впливу християнства на правові системи держав європейської цивілізації потребує формулювання категорії, яка б адекватно відображала різні аспекти цього впливу. Існуючі сьогодні в юридичній науці способи позначення

впливу християнської релігії на право через терміни «основа», «коріння», «вчення», «розуміння» тощо¹, на нашу думку, не є коректними, оскільки мають надто розмитий характер і за своїм значенням концентруються або на історичній ролі християнства у правовому розвитку права (навіть, коли вчені, що вживають такі терміни, доводять протилежне), або лише на доктринальних аспектах зазначеного впливу. З урахуванням викладених вище підходів до розглядуваної проблеми, вважаємо, що найбільш повно вплив християнства на право відображається у категорії «традиція» і може бути позначений як «християнська правова традиція». На користь такого твердження свідчить, зокрема, таке:

1) змістовно традиція охоплює нормативний, гносеологічний, аксіологічний, символічний та інші компоненти², що дозволяє побачити вплив християнства на різних рівнях буття права. Крім того, з цих же підстав термінологічно традиція дозволяє об'єднати різні джерела впливу християнства на право (канони, доктрина, практика);

2) традиція, існування якої відображає зв'язок певного явища з минулим, охоплює вказану вище специфіку впливу християнства на право, який завжди виявляється по лінії «сучасне — минуле», «сучасне — минуле — сучасне»;

3) традиція (у перекладі з лат. — передавання) відповідає розумінню динамічності впливу християнської релігії на право, який не можна коректно осмислити поза історичним контекстом виникнення відповідних християнських догматів, діяльності християнських церков тощо;

4) традиція як поліструктурна категорія, що може характеризуватися суперечливістю, термінологічно відображає єдність і одночасно конфесійну неоднорідність впливу християнства на право європейських держав;

¹ Див., напр.: Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России / В. В. Соколов. – М. : Юрлитинформ. – 456 с.; Зюбанов Ю. А. Христианские основы Уголовного кодекса Российской Федерации: Сравнительный анализ норм УК РФ и Священного Писания / Ю. А. Зюбанов. – М. : Проспект, 2007. – 416 с.; Тасаков С. В. Нравственные основы норм уголовного права о преступлениях против личности / С. В. Тасаков – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2008. – 318 с.; Христианское учение о преступлении и наказании / науч. ред. К. В. Харабет, А. А. Толкаченко. – М. : Норма, 2009. – 336 с.; Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Р. А. Папаян. – М. : Норма, 2002. – 416 с. та ін.

² Див. детальніше про це: Мурахтанов А. В. Понятие традиции в социальных науках: содержание, структура, значение / А. В. Мурахтанов, Т. Л. Воротилина // Вестн. Нижегород. гос. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – Вып. 1 (5). – 2002. – С. 55–60.

5) традиція як елемент культури суспільства відповідає розумінню християнського впливу як зовнішнього щодо правової системи, тобто такого, що показує своєрідність права як частини певної цивілізації у його зв'язках з іншими соціальними системами.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що запропоновані вище підходи до розуміння впливу християнства на право держав європейської цивілізації визначають методологічний інструментарій, необхідний для комплексної розробки цієї проблеми, і створюють підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері.

Вовк Д. Влияние христианства на право государств европейской цивилизации: концептуальные основы осмысления

Статья посвящена рассмотрению природы влияния христианства на право государств европейской цивилизации. Обозначаются аспекты этого влияния, специфика его осмысления. Доказывается, что терминологично данное влияние охватывается понятием «христианская правовая традиция».

Ключевые слова: право, христианство, европейская цивилизация, традиция, правовая система.

Vovk D. Influence of Christianity on Law of States of European Civilization: Conceptual Bases of Understanding

The author reviews nature of influence of Christianity on law of states of European Civilization. Aspects of this influence and features of its understanding are denoted. Proved, that this influence is embraced by a concept “Christian legal tradition”.

Keywords: law, Christianity, tradition, European civilization, legal system.